

ОДНОСТОРОННЄ РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

Питання про односторонню відмову від договору та розірвання договору достатньо активно досліджується. Доказами є і наукові дослідження українських вчених і російських. Актуальність цього питання пов'язана із тим, що в Цивільному кодексі України 2004 року міститься багато нових положень взагалі і новацій в сфері розірвання та зміни зобов'язань. Багато цих положень вирішують питання неоднозначно, а тому викликають труднощі у їх практичному застосуванні.

Зокрема викликає питання тотожне тлумачення законом термінів «зміна та розірвання договору» — законом передбачені однакові наслідки для цих понять, хоча вони мають різні значення. Така ситуація викликає одночасне існування і непорозуміння в термінах «одностороння відмова» та «розірвання договору».

Перш за все треба зазначити, що ст. 162 ЦК УРСР 1963 р. забороняла односторонню відмову від виконання зобов'язання і односторонню зміну умов договору, оскільки інше не передбачалося законом. Отже до набрання чинності новим ЦК України сторони не мали права в односторонньому порядку відмовитися від його виконання або зміцнити його умови, якщо таке право не було передбачене законом. Натомість новий Цивільний кодекс, в ст. 525 зберігши встановлене правило щодо неприпустимості односторонньої відмови від зобов'язання, відступив від цього правила не тільки у випадках, передбачених законом, але й у тому разі, коли таке право сторони обумовлено договором.

Договір може бути розірваний у суді на вимогу однієї із сторін. При цьому розірвання розглядається як дострокове припинення договірних зобов'язань. Оскільки одностороння відмова від виконання зобов'язання не допускається, розірвання договору може здійснюватись лише з підстав, передбачених законом або договором [3, 145].

Відмова від договору згідно із ч. 2 ст. 214 ЦК України допускається за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом, також відповідно до ст. 651 ЦК України можлива відмова і в інших випадках. Зокрема, у самому договорі можуть бути передбачені підстави, за яких договір може бути припинений і в односторонньому випадку за ініціативою однієї із сторін.

Законом передбачається можливість розірвання договору однією із сторін. Відповідно до ст. 651 ЦК України основним способом розірвання (зміну) договору є його розірвання або заміна за згодою сторін.

ЦК України передбачає окремі способи, за допомогою яких сторони за згодою між собою можуть змінити або розірвати договір. Наприклад, шляхом новації (ст. 604 ЦК України), наданням замість виконання відступного (ст. 600 ЦК України).

Змінити або розірвати договір, якщо згода сторін про це не досягнута, мож-

на на вимогу зацікавленої сторони лише у судовому порядку і лише при наявності певних підстав. Такими підставами є істотне порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом.

Істотним визнається таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої ним шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладанні договору.

За загальним правилом, встановленим ст. 653 ЦК України, у разі зміни (розірвання) договору сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом. Пункт 5 цієї статті вказує — якщо договір змінений або розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування завданих збитків, завданих зміною або розірванням договору.

Інститут відмови від договору здавна відомий в цивілістиці та активно застосовувався на практиці, однак суть його не була чітко окресленою і залишається надалі до певної міри невизначеною. В Цивільному кодексі України 2003 року та інших законодавчих актах вживається поряд з «відмовою від договору» також такі терміни, як «відмова від зобов'язання», «відмова від правочину», «відмова від виконання зобов'язання», а іноді як синонім і «розірвання договору». Насамперед слід зауважити, що підстав для розмежування понять «відмова від договору» та «відмова від зобов'язання» немає, оскільки особа, відмовляючись від договору як правочину, одночасно відмовляється і від прийнятих на себе зобов'язань, своїх прав та обов'язків за договором.

Найбільш поширеним варіантом застосування цього інституту є одностороння відмова від зобов'язання. Засади такої відмови визначені ст. ст. 525 та 615 ЦК України. За загальним правилом одностороння відмова від зобов'язання не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом. Передбачається відмова від правочину за умовами закону і договору. В законі, наприклад, в ст. 739 ЦК України зазначається, що платник безстрокової ренти має право відмовитися від договору ренти. Іноді в законі є пряма вказівка на обставини, з настанням яких у однієї із сторін виникає можливість відмовитись від правочину. Наприклад, за ст. 1056 ЦК України кредитор має право відмовитись від надання позичальникові передбаченого договором кредиту частково або в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений. Також одностороння відмова від правочину може застосовуватись стороною як оперативна санкція за вчинене контрагентом правопорушення — невиконання чи неналежне виконання договірного зобов'язання. Як зазначав В. П. Грибанов, відмова від договору є оперативною мірою універсального характеру, спрямованою на повне припинення відносин управомоченої особи з несправним контрагентом.

Крім односторонньої відмови від договору, ст. 214 ЦК України передбачає можливість відмови сторін від договору за взаємною згодою. Однак така новела цивільного законодавства викликає певні сумніви в її доцільності. Зокрема,

не зрозумілою стає її відмінність від розірвання договору за згодою сторін (п. 1 ст. 651 ЦК України), адже в разі відмови сторін від домовленості за взаємною згодою договір вважається розірваним. Отже, і правові наслідки застосування цих інститутів будуть однакові.

Оскільки згідно зі ст. 651 ЦК України розірвання допускається і за взаємною згодою сторін, то немає жодних об'єктивних факторів для функціонування одночасно інститутів розірвання договору за взаємною згодою (п. 1 ст. 651) та відмови від договору за взаємною згодою (п. 2 ст. 214). Фактично відмова від договору за взаємною згодою є тим самим розірванням. До того ж незрозумілим є сенс відмови від договору, умови якого повністю виконані сторонами (п. 2 ст. 214 ЦК України). Щодо відмови особи від вчиненого одностороннього правочину, передбаченої цією ж статтею, то така відмова завжди буде односторонньою. Проаналізувавши зазначені положення, можна зробити висновок, що в законодавстві доцільним є існування лише інституту односторонньої відмови від договору (зобов'язання). Підставою для такої дії можуть бути не лише порушення зобов'язання контрагентом, але й інші обставини, визначені в законі або в договорі [4, 203].

Зі змісту ст. 525 та ст. 214 Цивільного кодексу України можна дійти висновку, що передбачається правомірна та неправомірна одностороння відмова від зобов'язання. Правомірною односторонньою відмовою може бути одностороння відмова, якщо така відмова або зміна передбачена законом або договором. Неправомірною вона є, коли вчиняється за відсутністю законної або договірної підстави. Правомірна відмова від зобов'язання є правомірною поведінкою суб'єкта і не тягне за собою негативних наслідків, в той час як неправомірна одностороння відмова є неправомірною поведінкою і тягне за собою цивільну відповідальність.

Виходячи зі змісту ч. 2 та 4 ст. 214 ЦК України, сторона може у разі вчинення двостороннього чи багатостороннього правочину відмовитися від нього, незалежно від того, чи є такий правочин виконаним або невиконаним. При цьому правові наслідки такої відмови встановлюються законом або домовленістю сторін. Такі правила містяться в нормах, що регулюють договірні відносини користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (ч. 2 ст. 408), відносини гарантії (п. 3 ч. 1 ст. 568), договірні відносини купівлі-продажу (ч. 3 ст. 702), дарування (ч. 2 та 3 ст. 722, ст. 724), ренти (ст. 739), найму (абз. 2 ч. 2 ст. 763, ч. 1 ст. 790), позички (ч. 1 ст. 834), підряду (ч. 4 ст. 844, ст. 848, ч. 2 ст. 867, ч. 2 ст. 878, ч. 3 ст. 879, абз. 2 ст. 885), перевезення (п. 6 ч. 1 ст. 911, ч. 2 ст. 922), транспортного експедирування (ст. 939), страхування (ч. 3 ст. 997), доручення (п. 1 ч. 1 та ч. 2 ст. 1008), комісії (ч. 1 ст. 1025, ч. 1 ст. 1026, ч. 2 ст. 1027), управління майном (п. 6 і 7 ч. 1 ст. 1044), кредиту (ч. 1 та 2 ст. 1056), банківського рахунку (ч. 4 ст. 1075), розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (ч. 2 ст. 1110), комерційної концесії (ч. 1 ст. 1126), спільної діяльності (п. 4 ч. 1 ст. 1141, ч. 1 ст. 1142).

Проаналізувавши положення інституту розірвання договору та односторонньої відмови від договору із інститутом неналежного виконання зобов'язання помітними стають такі суперечності.

Відповідно до ст. 611 ЦКУ у разі порушення зобов'язання можливі такі наслідки: 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору; 2) зміна умов зобов'язання; 3) сплата неустойки; 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Таким чином, у разі односторонньої відмови від зобов'язання або розірвання зобов'язання настають наслідки, передбачені ст. 653 Цивільного кодексу України. Такими наслідками буде відшкодування шкоди лише при істотному порушенні умов договору однією із сторін, коли одна із сторін значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Таке положення можна розуміти так, що у разі односторонньої відмови або розірвання договору сторона може розраховувати лише на відшкодування збитків, причому тільки в тому разі, якщо збитки були істотними. Якщо ж збитки не були істотними, сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом (п. 4 ст. 653 ЦК України).

Відповідно, можна дійти висновку, що у разі порушення умов договору, які суд не визнає істотними, постраждала сторона позбавляється захисту своїх прав.

Відповідно для запобігання негативним наслідкам, які можуть настати у зв'язку із невиконанням зобов'язання боржником, воно має бути виконане належним чином одним із засобів, вказаних у главі 48 ЦКУ.

Література

1. Цивільний кодекс України: Коментар. — Х. : Одесей, 2003.
2. Цікало В. Свобода укладання договору // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 1999. — Вип. 34.
3. Косак В. Розірвання, зміна і припинення договорів // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали VIII регіон. наук.-практ. конф. Секція цивілістичних наук. — 2002.
4. Лепех С. Підстави, порядок та правові наслідки відмови від договору // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 1999.

Анотація

Бабич І. Г. Одностороннє розірвання договору. — Стаття.

У статті розглядається одностороннє розірвання договору за сучасним цивільним законодавством. Розглядається співвідношення понять «зміна», «одностороння відмова» та «розірвання» договору. Розглядаються наслідки односторонньої відмови від договору. Робиться висновок про необхідність врахування належного виконання умов договору на етапі припинення та зміни договору.

Ключові слова: одностороння відмова від договору, належне виконання договору.

Summary

Babych I. G. Unilateral Breach of Contract. — Article.

The unilateral renunciation of a treaty according to the current civil legislation is examined in the article. The correlation of notions «alteration», «the unilateral renunciation» and «dissolution» of the contract is examined. The consequences of the unilateral renunciation of a treaty are examined. The conclusion, about the necessity of taking into account the proper implementation of conditions of the agreement on the stage of separation and alteration of agreement is made.

Keywords: the unilateral renunciation of a treaty, proper implementation of agreement.